

ACTIVITATEA PREOTULUI ȘTEFAN BALAȘ (1771-1817) ȘI LEGĂTURILE LUI CU NEGUSTORII LEVANTINI

Pr. Vasile S. Muntean

„Popa Ștefan Balaș paroh și începător a toate”¹

I Activitatea pr. Ștefan Balaș la Sighișoara

1. Introducere

Despre preotul Ștefan Balaș (1771-1817) s-au scris foarte puține lucruri deși a avut o activitate foarte bogată. Până la el sighișorenii ortodocși nu au fost organizați într-o parohie. El începe această muncă anevoioasă: zidește biserică, casă parohială și școală. S-a ocupat și de organizarea administrativă, după care a condus și Protopopiatul Ortodox al Sighișoarei.

În prima parte a studiului de față ne-am propus să lămurim, pe baza documentelor, cei mai importanți ani din activitatea pr. Ștefan Balaș și să aducem câteva elemente noi întâlnite în Registrele matricole, despre care credem că sunt de interes general. În partea a doua a studiului nostru am încercat să aprofundăm legăturile ce au existat între comercianții levantini și pr. Ștefan Balaș, împreună cu credincioșii sighișoreni. În urma acestui demers am ajuns la câteva concluzii inedite pe care le prezentăm.

Despre pr. Ștefan Balaș cele mai importante date sunt oferite de pr. protopop Zaharia Boiu (senior, 1800-1888), în *Cronica sa* (1887), în care amintește principalele realizări ale acestui cleric. Despre activitatea lui au mai scris în cadrul unor lucrări diferiți autori².

2. Începutul activității

Iosif II (1780-1790) a dat în 22 martie 1781 Edictul de concivilitate, prin care era suspendat dreptul exclusiv al sașilor de a deține proprietăți pe Fundus Regius, dându-se posibilitatea maghiarilor, secuilor dar și românilor de a cumpăra imobile și terenuri.

1 Pr. Aurel Stoicovici, *Monografia Bisericii ortodoxe Române din Sighișoara*, (manuscris), Sighișoara, 1957, traducere din germană de către Nicolae Moldovan, 1967, p.34.

2 Tului Racotă, *Prot. Ștefan Balaș*, în “Telegraful Român”, Sibiu, an.125, nr. 11-12, 15 martie 1977, p. 3.

Prof. Mercurie Petcu și Gheorghe Gavrilă, în *Astra sighișoareană(1871-1950) și Horia Teculescu (1897-1942)*, Tip. S.C. Șteffi S.R.L., Sighișoara, 1999, în capitolul „Câteva aspecte din viața spirituală a românilor din zona Sighișoara în epoca modernă” (p.15-36). Pr. Prot. Ioan Boian, *Istoricul Protopopiatului Ortodox Român din Sighișoara*, (manuscris), Sighișoara, 2002. Gheorghe Drăgan, *Protopopiatul Ortodox Român Sighișoara secolele XVIII-XIX*, (Teză de Master), Alba Iulia, 2005.

Românii doreau să devină cetățeni ai orașelor transilvănene, să învețe meserii și să ocupe diferite funcții. Toate aceste intenții le-au fost obstrucționate cu bună știință de către patriciatul săsesc care deținea pârghiile economice și puterea politică. Etnicii sași, prin diferite metode, au făcut din aplicarea acestui edict un lucru foarte dificil de transpus în practică. Egalitatea cu românii era pentru ei un lucru inacceptabil³. Mai ales după reorganizarea administrativă (1795-1804) efectuată de Curtea de la Viena, situația țăranilor de pe pământul Crăiesc s-a îmbunătățit prin creșterea gradului de libertate, ce s-a reflectat în prosperitate economică⁴, însă ei întâmpină în continuare opoziție la accederea în anumite funcții.

Pentru Biserica Ortodoxă, Edictul de toleranță din 1781, a fost un pas înainte, chiar dacă a primit doar o oarecare libertate, pentru că ea nu era încă egală cu cele patru religii recepte.

Organizarea bisericească a credincioșilor ortodocși din Sighișoara cunoaște o îmbunătățire substanțială în anul 1771, când parohia devine materă, adică parohie independentă cu toate drepturile de funcționare⁵.

Episcopul neuniților Sofronie Chirilovici (1770-1783) a hirotonit în anul 1771 ca preot paroh pe Ștefan Balaș pentru ortodocși din cătunele orașului Sighișoara⁶. Pr. Aurel Stoicovici (1888-1968), în notările sale cu caracter monografic (1957), susține că acest cleric a venit în Sighișoara din Săcele-Brașovului⁷.

Preotul Ștefan Balaș a găsit aici o comunitate dezorganizată, fără biserică, fără casă parohială, ce nu avea școală și nici pământ. Slujbele religioase erau ținute într-un șopron amenajat special pentru acest lucru și care era situat în măieriştea din Cornești. Școala nu avea un locaș destinat numai ei iar cursurile se țineau numai iarna. Situația pe care a găsit-o tânărul preot era destul de dificilă, însă el nu a căzut pradă disperării, ci din contră a început să lucreze pe toate planurile.

Zaharia Boiu (sn.) amintește în Cronica sa că parohia preotului Ștefan Balaș avea în jurul datei 1807 cam 50-60 de familii de români și cam tot atâtea de țigani⁸, ceea ce după estimările noastre ar rezulta un număr total de 100-120 de familii de ortodocși. El descrie situația din parohie, pe care a găsit-o preotul Ștefan Balaș, astfel: „Avea biserica într-o măierişte domnească, un șopron învelit cu scânduri, acolo era altarul și

3 Angelika Schaser, *Reforme iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, 2000, p. 51.

4 Ladislau Gyémant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790-1848*, București, p. 60.

5 Pr. prot. Zaharie Boiu, *Conscrierea Parohiilor din Tractul Sighișorii greco răsăritene*, 5 august, Nr. 580 și 154, anul 1854, apud Ana Grama, *Inventar de bunuri ale bisericilor românești ortodoxe din Transilvania. Protopopiatul Sighișoara 1854-1855*, MARISIA, XXV, Tîrgu-Mureș, 1996, p. 154.

6 Ana Grama, *op. cit.*, p. 154.

7 Pr. Aurel Stoicovici, *op. cit.*, p. 16.

8 Pr. Prot. Zaharie Boiu, *Cronică. Însemnări ale protopopului Zaharie Boiu*, Sighișoara, 1887, Apud Pr. I. Boian, *Istoricul...*, Anexe, p. I.

veneau preoții din județ -vecini- de slujeau poporului”⁹.

Pr. Ștefan Balaș a fost descris de către Zaharia Boiu cu următoarele cuvinte: „foarte zelos și iubitor de cele sfinte, a mișcat pe micul popor”¹⁰. Se pare că o parte dintre românii erau greu de mișcat când venea vorba despre punerea în practică a unor proiecte. Cu această situație s-a confruntat și Zaharia Boiu (sn.) când a devenit protopop. El cunoștea parohia dar și pe clericul Ștefan Balaș pentru că, ne spune el, în Cronica sa: „Creșterea mea a fost în casa, cu pâinea și învățătura preotului Ștefan Bălaș”¹¹. Datorită credinței și energiei de care a înțeles acest preot să dea dovadă, în slujirea lui Dumnezeu și a neamului lui, a făcut ca o parte însemnată de români să fie dedicați bisericii. Acest lucru a contribuit, ca într-un interval relativ scurt, să se realizeze multe obiective de care ducea lipsă parohia: ridicarea unei biserici, a unei case parohiale, deschiderea unei școli, organizarea administrativă și conducerea efectivă a parohiei.

Pr. Aurel Stoicovi precizează faptul că Ștefan Balaș era un cărturar din Săcelele Brașovului, despre care se bănuiește că a fost format la binecunoscuta școală a bisericii Sf. Nicolaie din Scheii Brașovului. Autorul afirmă că „De la Brașov s-a adus deci răsadul școlii române la Sighișoara”¹².

3. Construcția bisericii și a școlii

Într-o primă fază, a construit o casă parohială cu trei încăperi pe care a terminat-o în anul 1780. În cea mai mare dintre ele a făcut un altar, un loc de rugăciune, care suplinea biserica pe care se pregătea să o ridice. Aici se strângeau credincioșii pentru a participa la slujbele religioase. Tot în această casă, într-o altă odaie locuia preotul. Din această perioadă datează un policandru din anul 1780 și o Sf. Evanghelie tipărită la București în 1760 și dăruită bisericii în 1794. Biserica a fost ridicată în anul 1788 iar turnul i-a fost adăugat în anul 1797¹³. Aceasta din urmă a fost înzestrată cu 3 clopote, cel mic din anul 1774, cel mijlociu din 1788 și cel mare din 1834. Odată biserica ridicată a fost pusă o inscripție pe o bucată de tablă: „1788 ziditu-sa această sfântă biserică la neuniți în zilele Împăratului Iosif al II-lea și Arhiereul Ghedeon Nichitici și popa Ștefan Balaș paroh și începător la toate. Apoi în 1789 s-a făcut prestolul, în 1797 s-a terminat turnul. În 1808 s-a pus inscripția la intrare >Întărirea celor ce nădăjduiesc spre tine, întărește Doamne biserica Ta care o ai câștigat[o] cu scump sângele Tău. / In Honorem et axilante Deo, Templum Ericium Sui< Ast Stefan Balas”¹⁴.

Școala a funcționat prima dată sub acoperișul unei șure din lemn, unde era o

9 Pr. Prot. Zaharie Boiu, *Cronică...*, 1887, Apud Pr. I. Boian, *Istoricul...*, Anexe, p. I.

10 Pr. Prot. Zaharie Boiu, *Cronică...*, 1887, Apud Pr. I. Boian, *Istoricul...*, Anexe, p. I.

11 Pr. Prot. Zaharie Boiu, *Cronică...*, 1887, Apud Pr. I. Boian, *Istoricul...*, Anexe, p. I.

12 Pr. Aurel Stoicovi, *op. cit.*, p.46.

13 Pr. Prot. Zaharie Boiu, *Conscrierea...*, apud Ana Grama, *op. cit.*, p. 155.

14 Pr. Aurel Stoicovi, *op. cit.*, p.34.

căsuță mică cu două ferestre construite ambele de către pr. Ștefan Balaș. El a fost inițiatorul și conducătorul primei școli românești din Sighișoara pe care a amenajat-o pentru educația copiilor. Este un început modest pentru această școală. Numărul copiilor care frecventau școala era destul de redus, în primul rând pentru faptul că românii nu erau obișnuți să-și trimită odraslele la școală, iar în al doilea rând pentru că părinții lor îi solicitau la diferite activități gospodărești sau agricole. Școala a funcționat până în anul 1784, când a fost închisă de autorități în urma măsurilor pe care le-au luat datorită tulburărilor din satele Albești, Vânători, Șoard, Boiu și Țopa, în urma răscoalei conduse de Horia, Cloșca și Crișan¹⁵. Nu se știe cu precizie când au fost reluate cursurile, însă bănuim că după tulburările amintite mai sus, însă este cert că în 1816 numărul elevilor crescuse astfel încât încăperea devenise insuficientă. Pr. Ștefan Balaș, din banii săi, amenajează o nouă clasă în grajdul casei parohiale¹⁶. Ilie Rucărean a fost primul învățător român al școlii primare din Cornești fiind atestat documentar în anul 1807.

În 1854 pr. prot. Zaharia Boiu constată că nu exista casă pentru școală și nici măcar loc pe care să se ridice, deși înainte de Revoluția de la 1848 Magistratul orașului indicase un loc iar românii adunaseră piatră și o pusese acolo. Între timp, piatra fusese risipită iar lui Z. Boiu nu-i rămânea decât să constate că: „Poporu n-are aplecare spre școală nicicât”¹⁷. Cât despre perioada când se țineau cursurile el spune că iarna se țineau pe unde se putea, însă vara nu se făcea nimica.

În anul 1871, Parohia Ortodoxă va cumpăra o casă pentru școală în Cetate, „cu toată opziția și spaima sașilor”¹⁸, unde vor continua să învețe copiii românilor.

4. Organizarea administrativă

O parte din activitatea pr. Ștefan Balaș a fost legată de organizarea administrativă a parohiei, unde a fost nevoit să întocmească o serie de acte și să consemneze în registrele matricole situația anuală a parohiei. Din aceste registre ne putem face o imagine sumară asupra parohiei ortodoxe din Cornești. Din fericire s-a păstrat un Registru Protocol matricol al botezaților, cununaților și morților¹⁹ pentru anii 1778-1817. Din păcate nu s-a păstrat un registru pentru primii ani în care Ștefan Balaș a funcționat ca preot.

Autorul acestui registru a notat, pe prima pagină, următorul titlu „Protocolu

15 Tului Racotă, *Prot. Ștefan Balaș*, în „Telegraful Român”, Sibiu, an. 125, nr. 11-12, 15 martie 1977, p. 3.

16 *Idem*.

17 Pr. Prot. Zaharie Boiu, *Conscrierea...*, apud Ana Grama, *op. cit.*, p. 157.

18 Pr. Aurel Stoicovici, *op. cit.*, p.46.

19 Direcția Generală a Arhivelor Statului (D.G.A.S) Filiala Mureș, Fondul *Protopopiatul ortodox roman Sighișoara (1778-1959)*, nr.747, *Registru Protocol al Botezaților, Cununaților și Morților (1778-1817)*.

sfintei biserici a Sighișori de la anu 1778²⁰. Registrul este scris de mână, în grafie chirilică. În acest act au fost înregistrați cei botezați, cununați precum și înmormântați. Pentru fiecare persoană se scria 2-3 rânduri, după care se trăgea o linie de la un capăt la altul al paginii. Conținutul unui astfel de text era construit după un anumit model, cum ar fi de exemplu: „Ioan fecioru lui Ștefan David și muma Eva e născut în anul 1830 Februaru 16 st. v. Zaharia Boiu parohu”²¹. De obicei, preotul paroh semna la sfârșit. La sfârșitul anului se trăgea o linie, sub care se trecea cu cifre, la mijlocul paginii, anul care urma.

Acest act începe la prima filă cu anul 1778, însă are însemnări pe coperta interioară din anul 1776. De remarcat, este faptul că tot pe coperta interioară sunt făcute unele notații, cum ar fi una din anul 1772, unde textul în marea lui majoritate este distrus. Probabil a fost consemnată mult mai târziu o slujbă religioasă oficiată anterior anului de început, însă preotul nu s-a semnat. Observăm cu ușurință că scrisul acestei însemnări este diferit de cel care a început să completeze registrul. Mai ales la primii ani consemnați preoții nu se semnează. În unele locuri apar doar câteva inițiale. În acest registru pentru prima dată apare numele preotului paroh Ștefan Balaș în anul 1788. Însă, comparând scrisul acestuia cu rubricile completate anterior am putut constata că scrisul este identic. Pe baza acestui fapt, putem afirma cu convingere că pr. Ștefan Balaș este cel care a început să noteze în acest document completând rubricile anul 1778²², precum și însemnarea anterioară din anul 1776. Astfel de însemnări consemnează pr. Ștefan Balaș în perioada anilor 1788-1805²³. Lângă semnătura acestui cleric constatăm și semnătura pr. Mihai Drăghiciu (1794-1811) începând cu anul 1794²⁴. Este clar faptul că încă din perioada de început au funcționat aici doi preoți cu două parohii lucru amintit și de pr. Zaharia Boiu²⁵. Dacă ne uităm în Registrul Protocol al Morților 1794-1817 remarcăm faptul că majoritatea semnăturilor sunt ale pr. Mihai Drăghiciu și de foarte puține ori semnează pr. Ștefan Balaș, ceea ce dovedește că participarea lui era foarte redusă, poate doar ca invitat. De exemplu, în Registrul Cununaților 1795-1829 semnează doar în 1807 și 1808 alături de preoții Mihai Popovici și Mihai Moldovan²⁶. Începând cu anul 1805 el se dedică activității de protopop al tractului Sighișoara, având și administrarea tractului Odorhei. În decursul anilor 1794-1811, alături de semnătura pr. Mihai Drăghiciu²⁷ apar și alți

20 *Ibidem*, f. 1.

21 Text scris de pr. Z. Boiu pe o bucată de hârtie volantă și introdus între paginile acestui registru.

22 D.G.A.S. Mureș, *doc.cit.*, f.1-2.

23 *Ibidem*, f. 1-31.

24 D.G.A.S. Mureș, *Registrul Protocol al Morților 1794-1817*, f. 1.

25 Pr. Prot. Zaharie Boiu, *Conscrierea...*, apud Ana Grama, *op. cit.*, p. 154.

26 D.G.A.S. Mureș, *Registrul Cununaților 1795-1829*, f. 8-9.

27 D.G.A.S. Mureș, *Registrul Protocol al Morților...*, f. 1-47.

clerici: Mihai Popovici²⁸, Mihai Moldovan²⁹, Gheorghe Vătășan³⁰. Ultima semnătură a pr. Ștefan Balaș apare în Registrul Protocol al Morților 1794-1817 în 18 martie 1815³¹. Știm că el a decedat în anul 1817.

Faptul că erau doi preoți care aveau împărțiți credincioșii în două parohii rezultă foarte clar din două însemnări făcute în Registrul Protocol al Botezaților 1795-1829. Aici apar numele preoților și următoarele precizări referitoare la parohii: „în marginea Sighișoarei”³² și „a 2-a în Sighișoara”³³. Cercetând cu atenție acest registru matricol am putut constata că după anul 1804 a fost înserat anul 1793 cu semnătura pr. Ștefan Balaș³⁴.

Concluzionând putem spune că activitatea începută de preotul Ștefan Balaș a fost în mai multe direcții: dotarea parohiei cu toate cele necesare, realizarea administrației bisericești și organizarea școlii. Timpul foarte scurt în care a realizat construcția bisericii și toate celelalte amintite ne face să credem că el a beneficiat de ajutor atât financiar cât logistic din partea altor persoane decât a credincioșilor sighișoreni care nu erau foarte bogați și nici influenți. Așa cum vom vedea în partea a doua a studiului acest ajutor a venit din partea comercianților levantini.

II Legăturile preotului Ștefan Balaș cu negustorii levantini

1. Câteva date generale despre negustorii levantini

Pentru a înțelege puterea financiară și influența pe care au avut-o comercianții levantini în Sighișoara este necesar să facem o introducere generală în această problematică.

Sub denumirea de negustori levantini sunt desemnați așa numiții comercianți „greci”, denumire ce avea un sens mai larg cuprinzând etnici ca albanezii, macedoromâni, greci, bulgari³⁵. În București, un punct comercial important al Peninsulei Balcanice, apelativul de grec avea înțelesul de străin sau negustor străin³⁶. Istoricul Dinu Giurescu caută și alte semnificații a cuvântului grec și constată faptul că în cele mai multe cazuri avea înțelesul de ortodox și era folosit pentru a se face o

28 *Ibidem*, f. 14 vs.- 35.

29 *Ibidem*, f. 35- 37 vs..

30 *Ibidem*, f. 37 vs.-39.

31 *Ibidem*, f. 57.

32 D.G.A.S. Mureș, *Registrul Protocol al Botezaților 1795-1829*, tom II, f. 46-48 vs.

33 *Ibidem*, f. 62 vs.- 63 vs.

34 *Ibidem*, f. 39 vs.

35 Panait I. Panait, *Etnia albaneză la București în epoca feudală*, în “Anuarul Albanezul”, nr. 401, București, 1996, p. 35.

36 Dinu Giurescu, *Istoria Bucureștilor, de la începuturi până în prezent*, Edit. Enciclopedică, București, 1967, p.279-287.

distincție clară față de catolici³⁷. Acești negustori au dezvoltat o rețea comercială ce lega Levantul de Europa Occidentală, având filiale în orașe importante ca București, Sibiu, Brașov, Veneția, Padova, Chilia, Moscopole³⁸.

Referitor la acest comerț se poate constata că acesta nu a fost monopolizat de o anumită etnie. Pe rutele comerciale erau implicați negustori din majoritatea neamurilor, inclusiv evrei, sârbi, croați, bosniaci, armeni, germani și ruși³⁹. O observație ce sprijină această idee a făcut-o și căpitanul austriac Stefan Dietrich, care descrie negoțul din București spunând că „se află în mâna aproape a tuturor națiunilor”⁴⁰. Bucureștiul era un punct important în rețeaua comercială, mulți negustori transilvăneni au avut deschise magazine în acest oraș.

Aromânii sau macedoromânii sunt o ramură a poporului român, vorbind dialectul aromân și provin din sudul Peninsulei Balcanice, din părțile Tesaliei, Epirului și a Macedoniei. În secolul al XVIII-lea funcționa o rețea de comercianți aromâno-albaneză, condusă din Veneția de Pano Pepano, care-și desfășura activitatea între Italia și Țările Române⁴¹. Aceștia făcuseră din orașul Moscopole un punct comercial important, pe care l-au conectat cu cele din ținuturile italiene.

Bulgarii, o populație turcică, asimilați de slavi în sec. VII-IX, aveau o reprezentare mare între negustorii secolului al XVIII-lea în Țările Române. Acest lucru s-a datorat faptului că un număr mare de emigranți bulgari au fugit din calea asupririi otomane.

Evreii, o populație originară din Israel și Iudeea antică, de religie mozaică, vorbind limba ebraică de origine semitică, sunt întâlniți în Transilvania în sec. al XV-lea printre comercianții existenți la acea dată⁴². În Transilvania, în sec. XVII-XVIII, evreii au fost în număr mic și nu au reușit să se impună în comerț cum au reușit în alte țări europene, datorită îngrădirilor ce le-au fost impuse. Evreii sunt întâlniți în actele oficiale ale Dietei din Cluj din 1578, care încerca să stăvilească pătrunderea comercianților greci și alte neamuri străine, printre care și evrei⁴³. În jurul anului 1591

37 Idem, *op.cit.*, p. 268.

38 Adrian Majuru, *Prin Bucureștiul albanez. Nêpër Bukureshtin shqiptar*, Edit. Privirea, București, 2006, p. 79-80.

39 Constantin Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1966, p. 252.

40 *Raportul căpitanului Ștefan Dietrich, comandantul spitalului militar de campanie nr.2, privitor la situația politică și socială a orașului București*, 12 decembrie 1855, apud Mihai Popescu, *Documente inedite din timpul ocupațiunii principatelor române de către Austrieci între 1854-1856*, București, 1935, p. 68.

41 v. Nicolae Iorga, *Știri despre comerțul nostru în veacurile XVII-XVIII*, *Analele Academiei Române*, tom XXXVII, *Memorile Secțiunii Istorice*, București, f.a.

42 v. *Izvoare și mărturi referitoare la evreii din România*, vol. I-III, Edit. Hasefer, București, 1986, 1988, 1999. Moses Schwarzfeld, *Excursiuni critice asupra istoriei evreilor din România de la început până la începutul mijlocului acestui veac, 1888*, în vol. *Evreii din România în texte istoriografice*, Edit. Hasefer, București, 2004, p.207-287.

43 *Erdély Országgyűlési Emlékek (Mărturi ale Dietei Ardelene)*, III, art. XXII, apud Dr. Eisler

la Alba Iulia există o comunitate de evrei numeroasă. Ei au avut posibilitatea de a circula liber între orașele transilvănene, însă nu li s-a permis să locuiască în orașele libere regești, unde localnicii erau organizați în bresle.

Albanezii au început să vină în Țările Române în sec. al XV-lea și al XVI-lea, într-un număr mic. Acest număr a crescut semnificativ în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea datorită ocupației turcești din Albania. Un lucru care i-a atras în Țara Românească și Moldova au fost concesiile făcute în agricultură și comerț de către domnii români⁴⁴. Între albanezi foarte mulți s-au ocupat de negustorie. Ei făceau comerț cu animale, cereale, aveau cârciumi, erau brutari, simigii, făinari și bragagii.

Arnăuții (mercenari) și bragagii (cârciumari) erau îndeletnicirile cele mai frecvente pe care le-au îmbrățișat albanezii veniți în arealul locuit de români⁴⁵. Ei s-au remarcat în mod deosebit în zona militară, ca mercenari în slujba domnilor valahi.

Există o similitudine între arnăuți (arbănaș) și comercianții greci prin faptul că în rândurile lor au primit și alți oameni de alte etnii din Balcani. Bogdan Petriceicu Hașdeu observă acest lucru spunând că prin „arnăut se înțelege orice Sârb, Arvat, Arnăut (albanez), Bosniac, Muntenegrean, Bulgar sau Grec, dacă se lega cu brâu roșu sau cu un taraboulus, celma la cap, fustanelă sau poturi, minten și iminei roșii; își trântea la brâu un silef cu un iatagan și două pistoale, și intra în serviciul curții domnești, al hătmăniei, spătăriei sau agiei sau se suia cu ciubucul în mână dindărătul caleștii vreunui boier”⁴⁶.

Observăm că, în timp, această identitate socio-profesională bine legată de etnia albaneză permite intrarea în rândurile ei și a altor elemente balcanice. Acest fapt asigură continuitatea îndeletnicirii de mercenar.

În sec. al XVI-lea și al XVII-lea în special în Moldova și în Țara Românească, mulți albanezi și aromâni pătrund în cadrul ierarhiilor sociale, mai cu seamă între militari și negustori. Unii dintre ei ajung în fruntea structurilor politice, militare sau negustorești, numărându-se între domni, dregători sau bancheri.

Referitor la albanezi, în sec. al XIX-lea are loc o emigrare masivă a lor din nord-estul Bulgariei actuale⁴⁷. Această migrație a lor a fost determinată în special de instabilitatea vieții din acel loc și din acea perioadă.

Mátyás, *Din trecutul evreilor ardeleni în epoca Principatului*, în vol. *Evreii...*, p. 353-354.

44 Victor Papacostea, *Esquisse sur Les rapports entre la Roumanie et L'Empire*, în “Balcania”, București, 1938, p. 231-232.

45 Olga Cicanci, *Cărturari greci în țările române (sec.XVII-1750)*, apud *Intelectuali din Balcani în România (sec.XVII-XIX)*, în rev. „Studii Istorice Sud-Est Europene”, vol. II, Edit. Academiei R.S.R., București, p. 15-67.

46 *Etymologicum Magnum Romaniae, Dicționarul Limbei Istorice și Poporane a Românilor*, B.P. Hașdeu, tomul II, S.V. Socecu, f.a., p.1716-1717.

47 Gheorghe Barbalov, *Albanezii emigrați în România prin Bulgaria în secolul al XIX-lea*, în vol. „Istoria Comunității albaneze din România”, vol. I, București, 2000, p. 161-162.

2. Ștefan Balaș de origine albaneză

Între albanezii care au ajuns domnitori îl remarcăm în Moldova pe Vasile Lupu⁴⁸, urmat de familiile Duculești⁴⁹, Ghica⁵⁰, Balș⁵¹ și familia Șuțu⁵². Familia Ghica se află în fruntea tuturor pentru că în secolele XVII-XIX a dat 6 domnitori în Moldova și 8 în Țara Românească.

Numele de familie al pr. Ștefan Balaș este foarte rar și l-am găsit doar la etnicii albanezi. Familia Balș este de origine albaneză și se trage din nordul Albaniei⁵³, făcând parte din familia domnitoare Balsha din Muntenegru. Aceștia descind din Seniorii de Baux din Franța prin filiația Balșilor sau Balșizilor din Cernagora. În regiunea Provence, în anul 990 este întâlnit Pons Sire de Baux, apoi Raymond prince de Baux în 1100. În 1360 contele Francisc se stabilește la Ravenna (Italia). Urmașul său Bertand sau Balsa I întemeiază în Muntenegru dinastia Balșizilor, el fiind principe de Durazzo și ban de Zetta (1356-1367). Ulterior urmașii acestuia au părăsit Albania, găsind adăpost la curtea pricipilor moldoveni. Aici îi întâlnim în posturi diplomatice și militare în secolele XVII-XVIII purtând numele de Balș. Într-un document din 1493 se precizează că din Serbia au trecut peste apă cnezii Balsa oprindu-se în Moldova⁵⁴.

Cu acest nume Balș mai întâlnim pe Theodor Balș caimacam (1856-1857) în Moldova⁵⁵. În Bucureștiul anului 1832, în Catastiful patențarilor de neguțători și meseriași împărțiți pe corporații îl întâlnim și pe cafegiul Agop Filibelu cu precizarea „din Doamna Bălașa”⁵⁶. Mai întâlnim în Anuarul României pe anul 1887, în rândul avocaților, pe Balsch Alexandru și dr. Balsch M. Iar între ingineri pe A. Balsh⁵⁷.

Nu putem să nu facem legătura între familia Balș și primul preot din Sighișoara Ștefan Balaș. Numele lui este foarte rar și nu l-am găsit în alte conjuncturi, de exemplu între greci, macedoromâni, bulgari. Suntem convinși că acest preot este foarte legat de comercianții levantini din Sighișoara, pentru că el însuși făcea parte dintr-o familie

48 Georgiana Bauer, *Vasile Lupu, un albanez domnitor al românilor*, în vol. *Idem*, p.53.

49 Crista Maksutovici, *Neamul Ghiculeștilor*, „Anuarul Albanezul”, 401, București, 1996, p. 45.

50 Gelcu Maksutovici, *Istoria Comunității albaneze din România*, Edit. Kriterion, București, 1992, p. 17-30.

51 Sava Iancovici, *Relațiile româno-albaneze în epoca renașterii și emancipării poporului albanez*, în „Revue des Etudes Sud Est Europeennes”, tome IX, 1971, nr. 1, Academia R.S.R., p. 9.

52 Nicolae Șuțu, *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu*, Edit. Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 35.

53 B.P. Hașdeu este de părere că neamul Balș are o origine românească, în hrisoavele mai vechi scriindu-se ca Baloș sau Băluș; v. *op. cit.*

54 Sava Iancovici, *op. cit.*, p. 9. Focion Miciacio, *Scurtă cronologie a istoriei Albaniei*, în „Albanezul”, an. IX, nr.9, sept. 2001, p. 5. Octav George Lecca, *Familiiile boierești române*, Edit. Libra, București, 2000, p. 80-81.

55 Adrian Majuru, *op. cit.*, p. 44.

56 *Începuturi edilitare (1830-1832)*, București, 1936.

57 *Annuaire de Roumaine Guide Dame*, Bureaux de L' Annuaire, București, 1887.

de negustori. Mai mult decât atât, suntem de părere că el a venit în Sighișoara la solicitările acestor comercianți.

Negustorii greci își trăiau cu susținere credința lor ortodoxă. Având drept model comunitatea ortodoxă din Brașov ei au făcut unele comparații cu Sighișoara, unde situația românilor ortodocși era precară. Cu siguranță ei s-au gândit că dacă vor aduce și vor susține un preot aici, poate fi organizată o parohie asemănătoare cu cea din Brașov. Era nevoie de un preot hotărât și capabil pentru că până la acea dată dintre sighișoreni nu s-a ridicat nici un lider care să se impună și să rămână în conștiința românilor localnici. Comercianții greci s-au hotărât să-i ajute pe ortodocșii din Măierîște. Situația religioasă a acestor negustori practic era rezolvată prin funcționarea acelei capele din Cetate⁵⁸. Cu siguranță acolo au slujit preoți pentru nevoile lor, însă nu s-a păstrat numele nici unuia. Însă, ei au vrut mult mai mult și anume să-i ajute pe maiieri bazându-se pe influența lor și pe puterea lor economică.

Au căutat un preot în rândul familiilor de negustori și l-au găsit pe tânărul Ștefan Balaș. Pr. Zaharia Boiu (născut în 1800) spune că preotul Balaș avea în Sighișoara pe ginerele său Zaharie Avram, care era neguțător și care avea „boltă la piață”⁵⁹. Comercianții doreau astfel să-l instaleze pe acest cleric în comunitatea ortodoxă pentru a avea o influență cât mai mare, pentru că se gândeau să ajute și pe viitor această comunitate. Probabil că ei și-au făcut multe planuri, dintre care o parte le-au pus în practică fiind ajutați de conjuncturile vremii. Astfel, negustorii levantini vin cu propunerea și reușesc să-l convingă pe episcopul ortodox Sofronie Chirilovici (1770-1783) să-l hirotonească preot, în anul 1771, pe Ștefan Balaș pentru Sighișoara⁶⁰. Apoi, în 1781 prin Edictul de concivilitate românii primesc dreptul de a cumpăra teren și a-și ridica biserică din zid de piatră. Comercianții greci l-au susținut pe pr. Ștefan Balaș în activitatea lui, ajutându-l din punct de vedere material să ridice biserica din zona Cornești.

3. Negustorii levantini din Sighișoara și ajutorul lor pentru români

În fața prozelitismului catolic, ce a urmat după momentul Unirii religioase cu Biserica Romei din anul 1698-1701⁶¹, românii din Sighișoara și-au păstrat credința

58 Pr. Aurel Stoicovici, *op.cit.*, p. 28.

59 Pr. Zaharia Boiu, *Cronică*, apud pr. Aurel Stoicovici, *op.cit.*, p. 62.

60 Ana Grama, *op. cit.*, p. 154.

61 Pr.prof.dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol.2, ed. II-a, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (IBMBOR), București, 1994, p. 289-306. Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor atât a cestor dincoace cât și a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813. George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889. Pr.prof.dr. Ioan Crișan, *Beiträge zur Geschichte der Kirchlichen Union der Rumänen in Siebenbürgen under Leopold I*, (Teză de doctorat), Sibiu, 1882. Pr.prof. dr. Ioan Lupșa, *Biserica ortodoxă din Transilvania și unirea religioasă din veacul al XVIII-lea*, (Teză de doctorat), Budapesta, 1904. Pr.prof.dr. Ștefan Lupșa, *Știri și documente despre Biserica Ortodoxă Română din Ardeal după 1761*, culese din arhiva Consiliului de Stat și a Cabinetului Imperial din Viena, Sibiu, 1945.

lor ortodoxă. În acțiunea lor de propagandă, la un moment dat, erau în Sighișoara 5 preoți uniți însă fără nici un credincios, și funcționau trei mănăstiri catolice⁶². Pr. Aurel Stoicovici crede că românii au rezistat în fața acestor atacuri datorită sprijinului acordat de către comunitatea locală a comercianților macedo-români⁶³.

Și noi susținem această părere în studiul nostru și avem convingerea că acești negustori au fost impresionați de faptul că aici nu a avut succes prozelitismul catolic. Având modelul brașovean, unde a existat o reacție foarte puternică anticatolică, negustorii au fost surprinși de faptul că acești maieri, fără preoți, și-au păstrat credința ortodoxă. Ba, mai mult, au încercat să-i ajute cu dorința de a se implica să salveze acest lucru, transformând această intenție în propriul lor țel. Putem înțelege acest lucru mult mai bine dacă amintim faptul că Brașovul s-a opus cu succes acțiunii catolice preluând stindardul Ortodoxiei în această confruntare⁶⁴. În acest context al disputelor religioase se explică mult mai ușor implicarea de care au dat dovadă comercianții levantini.

Pr. Aurel Stoicovici spune că la sfârșitul sec. al XVIII-lea singurul comerciant sas din Sighișoara era Schenker, care avea în vecinătatea turnului cu ceas o prăvălie⁶⁵.

„Comerțul era în mâinile grecilor și mai puțin a armenilor. Caravanele grecilor străbăteau Europa de la Lipsca până la Constantinopol. Din oraș în oraș își aveau magaziile și reprezentanții lor. Așa și aici la Sighișoara. Cât de însemnate erau aceste magazine ne spune cronicarul Krauss. Pag.54.⁶⁶

În anul 1676. a ars aproape toată Sighișoara și cetatea. A căzut pradă focului și bumbacul depozitat de greci. Într-o biserică a călugărițelor lângă biserica catolicilor din Cetate, în valoare de 6000 guldeni, sumă care, fiind enormă, a trebuit restituită grecilor de către magistrat.

Acești negustori greci-macedo-români aveau o situație privilegiată, puteau locui în cetate unde - se pare - că aveau și o capelă, ca și în Sibiu la 1699 și la Brașov. Această capelă ar fi fost în cetate lângă casa Dr. K. Hoch numită și azi „Die Kapelle” o sală lungă boltită, peste drum de biserica Ev. lutherană.”⁶⁷

S-au păstrat în timp câteva nume de familii ce-și au originea în acești negustori: Avram, Demian, Petcu și Sterie. În anul 1930 negustorul Dumitru Dămian își conducea

Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, Edit. Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1990.

62 Pr. Aurel Stoicovici, *op. cit.*, p. 30.

63 *Idem*.

64 Pr. Ștefan Meteș, *Românii din Țara Bârsei, a Făgărașului și Trei Scaune și unirea cu Roma*, în rev. „Mitropolia Ardealului”, an. VIII, 1963, nr. 1-3, p. 109-130. Arhiep. Dr. Florea Lucian, *Ortodocșii din Brașov luptă cu uniația în prima jumătate a sec. Al XVIII-lea*, în rev. „Glasul Bisericii”, an. XCII, 1975, nr. 9-10, p. 1114-1123.

65 Pr. Aurel Stoicovici, *op. cit.*, p. 27.

66 Autorul citează astfel: G. Krauss, *Schässburger Kronic*.

67 Pr. Aurel Stoicovici, *op. cit.*, p. 28.

cu succes afacerile din funcția de președinte al breslei comercianților din Sighișoara. Acesta a avut o prăvălie în strada Berigaz nr. 52, proprietatea curelarului Bilki și o „boltă la piață” la începutul veacului XX⁶⁸. După ce a fost construită catedrala ortodoxă din Sighișoara, între anii 1934-1937, acest lăcaș a fost zugrăvit de către pictorul Anastasiu Demian, nepotul negustorului Dumitru Dămian⁶⁹.

Revenind la legătura pr. Ștefan Balaș cu negustorii levantini și la ajutorul acordat de aceștia putem observa că ctitorii bisericii ortodoxe din cartierul Cornești sunt: Maria Balaș, Zaharie Avram, Dumitru Dămian cu soția Ana, Maria Petru. Aceștia făceau parte dintre comercianți. Nu știm dacă Maria Balaș a fost mama sau soția pr. Ștefan Balaș, însă cu siguranță a existat un grad de rudenie apropiat din moment ce în această listă de nume i-a acordat locul cel mai important. Despre Zaharie Avram am amintit deja că se înrudea cu pr. Ștefan Balaș, fiind ginerele său.

Ajutoarele negustorilor levantini și odată cu ele influențele Brașovului au continuat în Sighișoara. În anul 1794 a fost dăruită o Evanghelie tipărită la București în 1760, care a fost judecată de sighișoreni în urma unui poces: „această evanghelie prin hotărârea Consistoriului din 2 August 1794. sub N° 227 s-au judecat să fie a pravoslavniciei bisericii neunite din Maierii Sighișoarei. Brașov anul, luna și ziua de mai sus. Gherasim Adamovici Episcop”⁷⁰. Ulterior, în anul 1823 această Evanghelie este legată din nou de: „Dl. Chir Niculiță Panaiot Sterie din Sighișoara spre veșnica pomenire: Vii: Zamfira, Nicolae, Dimitrie, Elena, Ioan, Maria, Regina și Irina.” Fără îndoială acest N. Panaiot Sterie este un negustor din rândul grecilor. Remarcăm faptul că este numit „Dl. Chir”, adică cu termenul de politețe „domnul” și cu apelativul neogrecesc „chir” care însemna „domn, jupân”, în perioada influenței grecești, dacă după el urma un nume propriu de persoană⁷¹. Cel care a făcut înscrisul pe Evanghelie cu siguranță era un localnic, care nu a știut că cei doi termeni sunt sinonimi.

Negustorii levantini au continuat să ajute biserica, astfel a fost realizat iconostasul în anul 1818 cu bani proveniți, o parte, de la negustorii greci iar cealaltă parte din „lada Bisericii”⁷². Încă o legătură cu Brașovul este și faptul că acest iconostas a fost construit și pictat de către pictorul brașovean Ion Pop. Vedem în această participare a pictorului brașovean influența negustorilor care s-au implicat și în găsirea acestui meșter. Comercianții mergeau în multe locuri în zonele locuite de români însă ei au preferat să aleagă un meșter din Brașov. La acest lucru se adaugă și apropierea celor două orașe, precum și similitudinile dintre ele.

Pr. Aurel Stoicovici aduce o dovadă în plus pentru faptul că Sighișoara a fost „o

68 *Idem*, p.29.

69 *Ibidem*, p. 29 și 44.

70 *Ibidem*, p. 33.

71 Monica- Mihaela Busuioc, *Dicționar de arhaisme*, Edit. All Educațional, 2005, 2006, 2007, București, p. 64.

72 Pr. Aurel Stoicovici, *op. cit.*, p. 34.

colonie grecească macedo-română” amintind faptul că la sărbătoarea Sfințelor Paști, în biserică se citea Sf. Evanghelie în limbile română, greacă și rusă. De asemenea, se rostea în cele trei limbi salutul „Hristos a înviat !” iar credincioșii răspundeau în limbile respective⁷³.

Putem vedea din toate cele amintite mai sus și putem concluziona că ajutorul comercianților levantini nu s-a rezumat numai la începutul organizării parohiei din Sighișoara, ci a continuat și ulterior.

De asemenea, am constatat în studiul nostru și faptul că influențele brașovene nu s-au rezumat numai la Sighișoara. Astfel, am putut remarca faptul că în satul Daneș (2 Km spre vest) au activat copiiști de-a lungul timpului. Legat de Brașov amintim faptul că în anul 1784 „popa Teodor namesnicul neuniților” copia lucrarea lui Ilie Miniati intitulată *Piatra smintelii*⁷⁴. Pe acest manuscris a fost trecută următoarea însemnare despre această carte, care a fost „tălmăcită dă pă limba grecească în cea părintească limbă a noastră românească, de dascălul Radu Duma din Brașov”.

Observăm faptul că Brașovul a influențat zona Sighișoara nu numai comercial și religios, dar și la nivelul culturii. Cărțile de acest gen, care au circulat, au menținut credința ortodoxă în rândul credincioșilor, prin faptul că au oferit învățături corecte, care trebuiau urmate.

Concluzii

În concluzie, putem spune că atunci când a venit Ștefan Balaș în Sighișoara ca primul preot al românilor de aici, aceștia din urmă aveau doar credința ortodoxă. El a început să organizeze parohia, a construit o casă parohială, a îmbunătățit locașul școlii și a construit prima biserică din zid (piatră). El a fost cel care a început să noteze în Registrele matricole, alături de preoții care au slujit în cea de-a doua parohie din oraș. A fost și primul protopop al orașului. Nu întâmplător a fost numit „începător a toate”.

O altă concluzie la care am ajuns este aceea că pr. Ștefan Balaș este de origine albaneză, provenind dintr-o familie de negustori levantini. El a fost adus la Sighișoara și apoi ajutat pe durata întregii lui activități de către acești negustori, care aveau influență mare în fața sașilor dar și a ierarhilor ortodocși. Ajutorul comercianților va continua și după ce vor veni alți preoți.

De asemenea, am ajuns la concluzia că organizarea comunității ortodoxe din Sighișoara a fost influențată foarte mult de cea din Brașov. Multe influențe brașovene au fost preluate de pr. Ștefan Balaș ajutat și de negustorii greci.

73 *Idem*, p. 40.

74 Pr. Vichente Dangulea, *Monografia Parohiei Ortodoxe Române Daneș*, Daneș, 1994, p. 2.

**THE ACTIVITY OF THE PRIEST ȘTEFAN BALAS (1771-1817) AND HIS RELATIONS
WITH MERCHANTS FROM LEVANT**

(Summary)

The priest Ștefan Balaș (1771-1817), native of Brașov area, started to build the church made of stone (1788-1797), and vicarage (1760) with a shrine for the services, till construction of the church was finished. Ștefan Balaș also opened the first school, which was build in 1816 using his own money.

A lot of important information can be found in the administrative registers of the parish which he started to keep beginning with 1776. From the first years of running, the parish had two priests which shared the believers.

Ștefan Balaș' activity was supported by dealers from Levant. His provenence is also from a similar albaneese family, which derived from the Seniors de Baux from France. These merchants had great influence and financial power, what allowed them to help orthodox community from Sighișoara. The organization of this parish had a lot of influence on the part of orthodox people from Brașov, took over through the agency of dealers from Levant. (translation Svetlana Muntean)